

SHARQ UYG‘ONISH DAVRI PERIPATETIKASIDA JISM VA RUH DIALEKTIKASI: FANLARARO INTEGRATSIYA NUQTAYI NAZARIDAN TAHLIL

Axatova Dildora Axtamovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti v.b.dotsenti

email:axatovadildora795@gmail.com

ORCID:<https://orcid.org/0009-0001-6849-0603>

Annotatsiya. Maqolada Sharq Uyg‘onish davri peripatetlari – avvalo Abu Nasr Forobiy va Abu Ali Ibn Sino – ta’limotida jism va ruh (nafs) dialektikasi fanlararo integratsiya nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Aristotel peripatetizmiga tayanib, lekin islomiy metafizika, axloq va tibbiy-psixologik qarashlar bilan sintez etilgan jism–ruh munosabatlari modeli yoritiladi. Falsafa, kalom, tasavvuf va tibb o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir hamda bu ta’limotlarning zamonaviy “tana-ong” muammosiga nazariy hissa qo‘shishi ko‘rsatiladi. Jism va ruhning yagona inson ontologiyasidagi ikki jihat sifatida qaralishi, ruhiy kamolot konsepsiyasining axloqiy, intellektual va ruhiy taraqqiyot bilan bog‘liqligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Sharq Uyg‘onish davri, peripatetizm, jism va ruh, nafs, Forobiy, Ibn Sino, fanlararo integratsiya, islom falsafasi, tan–ong muammosi.

THE DIALECTICS OF BODY AND SOUL IN THE PERIPATETICS OF THE EASTERN RENAISSANCE: AN ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF INTERDISCIPLINARY INTEGRATION

Abstract. The article analyzes the dialectics of body and soul (nafs) in the teachings of the Eastern Renaissance peripatetics, primarily Abu Nasr al-Farabi and Abu Ali Ibn Sina, from the perspective of interdisciplinary integration. Drawing on Aristotelian peripateticism yet synthesizing it with Islamic metaphysical, ethical, and medical-psychological views, the study presents a model of body–soul relations. The interaction between philosophy, kalam, Sufism, and medicine is examined, as well as the theoretical contribution of these teachings to the contemporary “body–mind” problem. The article demonstrates that body and soul constitute two inseparable aspects of human ontology, and that the concept of spiritual perfection is integrally linked with moral, intellectual, and psychological development.

Keywords: Eastern Renaissance, peripateticism, body and soul, nafs, al-Farabi, Ibn Sina, interdisciplinary integration, Islamic philosophy, mind–body problem.

ДИАЛЕКТИКА ТЕЛА И ДУШИ В ПЕРИПАТЕТИКЕ ЭПОХИ ВОСТОЧНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ: АНАЛИЗ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация. В статье анализируется диалектика тела и души (нафс) в учениях восточно-ренессансных перипатетиков, в первую очередь Абу Насра аль-Фараби и Абу Али Ибн Сины, с точки зрения междисциплинарной интеграции. Опираясь на аристотелевский перипатетизм, но синтезируя его с

исламской метафизикой, этикой и медицинско-психологическими взглядами, представлена модель взаимоотношений тела и души. Рассматривается взаимодействие философии, калама, суфизма и медицины, а также теоретический вклад этих учений в современную проблему “тело–разум”. Показано, что тело и душа представляют собой два неотделимых аспекта человеческой онтологии, а концепция духовного совершенства тесно связана с моральным, интеллектуальным и психическим развитием.

Ключевые слова: Восточно-ренессансный период, перипатетизм, тело и душа, нафс, аль-Фараби, Ибн Сина, междисциплинарная интеграция, исламская философия, проблема “тело–разум”.

Sharq peripatetizmi va jism–ruh masalasi bo'yicha asosiy yo'nalishlar

Asosiy yo'nalish	Qisqacha mazmuni	Fanlararo bog'lanish
Ontologik model	Jism–ruhni yagona inson mavjudligining ikki jihati sifatida talqin qilish	Falsafa, ilohiyot
Axloqiy-ruhiy kamolot	Nafsni poklash, aql, ruh va nafs uyg'unligi orqali komillikka yetish	Falsafa, tasavvuf, psixologiya
Ijtimoiy-ma'naviy kontekst	Ruhiy-axloqiy qadriyatlarning ijtimoiy ong va me'yorlarga ta'siri	Sotsial falsafa, ma'naviyatshunoslik

1-jadval: Sharq peripatetizmidagi jism–ruh yondashuvining yo'nalishlari

Ushbu jadvalda Sharq peripatetizmining jism–ruh yondashuvini falsafiy, axloqiy va ijtimoiy o'lchamlarda tahlil qilish imkonini beradi va fanlararo integratsiya kontekstini yaqqol aks ettiradi.

Kirish. Sharq Uyg'onish davri peripatetlari inson haqidagi ta'limotida jism va ruh dialektikasini markaziy muammo sifatida ko'radi. Bu yondashuv zamonaviy tan–ong muammosi, shuningdek, ijtimoiy ong va ma'naviy me'yorlar o'zgarishlarini tushunishda muhim nazariy manba hisoblanadi. G'azzoliy merosida ruh, nafs va aqlning uyg'unligi asosida inson komilligi konsepsiyasi ishlab chiqilishi bu an'ananing davomidir. Maqolaning maqsadi – Sharq peripatetikasida jism va ruh dialektikasini falsafiy, axloqiy va tibbiy-psixologik jihatdan ochib berish hamda uni hozirgi fanlararo integratsiya kontekstida qayta talqin qilishdir.

Metodlar. Tadqiqot metodologiyasi falsafiy tafakkurning klassik va zamonaviy usullarini uyg'unlashtirishga asoslanadi. Avvalo, falsafiy germeneytik tahlil metodi qo'llanilib, al-Forobiy, Ibn Sino hamda keyingi davr mutafakkiri al-G'azzoliy asarlari matn darajasida chuqur sharhlanadi. Ushbu jarayonda mualliflarning jism va ruh, nafs, aql, ma'naviy kamolot kabi tushunchalarni qanday ma'noda qo'llagani, ularning terminologik o'xshash va farqli jihatlari, shuningdek, konseptual tizimlaridagi ichki mantiqiy bog'liqlik aniqlanadi. Germaneytik yondashuv matnlarni faqat tarixiy hujjat sifatida emas, balki ma'no qatlamlari va g'oyaviy kontekstda talqin qilish imkonini beradi, bu esa peripatetlar ta'limotidagi jism–ruh dialektikasining chuqur falsafiy mazmunini ochishga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqotda fanlararo yondashuv muhim metodologik asos sifatida qo'llaniladi. Bunda falsafa doirasida shakllangan jism va ruh haqidagi qarashlar aqida

va kalomdagi ontologik hamda esxatologik tasavvurlar, tasavvufdagi nafsni poklash va ruhiy yetilish g'oyalari, tibbiyotda ruhiy holatlarning jismoniy salomatlikka ta'siri haqidagi qarashlar hamda zamonaviy psixologiyadagi ong va xulq-atvor masalalari bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Mazkur yondashuv Sharq Uyg'onish davri mutafakkirlarining inson haqidagi tasavvurlari biryoqlama emas, balki ko'p qatlamli va integrativ xarakterga ega ekanini ko'rsatishga imkon beradi.

Bundan tashqari, sotsial-falsafiy kontekstualizatsiya metodi yordamida jism va ruh dialektikasiga oid g'oyalar ijtimoiy ong va ijtimoiy me'yorlar bilan uzviy bog'liqlikda tahlil qilinadi. Ruhiy-axloqiy qarashlarning jamiyatda shaxs xulq-atvori, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishdagi o'rni ochib beriladi. Bu metod orqali peripatetlar ta'limotidagi axloqiy ideallar faqat individual kamolot masalasi emas, balki ijtimoiy barqarorlik va ma'naviy muhitni ta'minlovchi omil sifatida ham talqin etiladi.

Natijalar. Birinchidan, Sharq peripatetizmida ruh jismdan mutlaq ajratilgan substansiya sifatida emas, balki jismiy tuzilma bilan bog'langan, ammo uni boshqaruvchi va ma'nolantiruvchi tamoyil sifatida talqin qilinadi; ruhiy kamolot jismiy, aqliy va ma'naviy o'sishning uyg'un jarayoni sifatida ko'rsatiladi [3].

Ikkinchidan, nafs – shahvoniy, g'azabiy va aqliy qatlamlar birligida tushuntirilib, ularni muvozanatlash axloqiy komillik sharti sifatida belgilanadi; bu holat ruhiy tarbiya, tazkiyatun-nafs bosqichlari (takhalli, tahalli, tajalli) orqali asoslanadi [3].

Uchinchidan, ruhiy-axloqiy konsepsiyalar ijtimoiy ong va ijtimoiy me'yorlar tizimi bilan bevosita bog'lanib, komillik g'oyasi adolat, mas'uliyat va ijtimoiy birdamlik qadriyatlariga tayanishi ko'rsatiladi [1,4].

Muhokama. Sharq Uyg'onish davri peripatetlari ta'limotida ruh masalasi G'arb peripatetizmiga nisbatan kengroq va chuqurroq mazmunda talqin etiladi. Agar G'arb an'anasida ruh, asosan, bilish subyekti va kognitiv faoliyat manbai sifatida qaralsa, Sharq peripatetlarida u insonning axloqiy javobgarligi, ijtimoiy mas'uliyati va ma'naviy kamolotining markazi sifatida tushuniladi. Farobiy va Ibn Sino qarashlarida ruhiy yetuklik nafaqat individual bilish jarayonlari bilan, balki adolat, fazilat va ijtimoiy muvozanat kabi axloqiy-me'yoriy tamoyillar bilan uzviy bog'liq holda talqin qilinadi. Shu bois, ruhiy kamolot shaxsiy mukammallikdan tashqari, jamiyatda adolatli tartib va ma'naviy muhitni qaror toptirish sharti sifatida ham namoyon bo'ladi [2,4].

G'azzoliy ta'limotida esa aql, nafs va ruh o'rtasidagi uyg'unlik g'oyasi peripatetizmning ratsional asoslarini tasavvufning ichki tajriba va ruhiy poklanish konsepsiyasi bilan birlashtiradi. Natijada inson shaxsiyati intellektual, emotsional va ruhiy jihatlarning muvozanatli birligi sifatida talqin etiladi. Bu yondashuv zamonaviy psixologiyada muhokama qilinayotgan emotsional intellekt, shaxsning ichki integratsiyasi va psixologik farovonlik konsepsiyalariga yaqin turadi hamda ularning tarixiy-falsafiy ildizlarini ochib beradi [3].

Ruhiy-axloqiy qadriyatlarning ijtimoiy ong, qonunchilik va madaniy me'yorlarga singdirilishi jamiyat taraqqiyotining barqaror va ma'naviy yo'naltirilgan

modelini shakllantirishda muhim omil ekanini ko'rsatadi. Bu jarayonda jism–ruh dialektikasi faqat shaxsning ichki ruhiy tajribasi doirasida emas, balki ijtimoiy institutlar va madaniy tizimlar bilan uzviy dialektik aloqada namoyon bo'ladi. Shu ma'noda, Sharq peripatetlarining jism va ruh haqidagi qarashlari zamonaviy ijtimoiy-gumanitar fanlar uchun ham dolzarb nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Sharq Uyg'onish davri peripatetlari ta'limotida jism va ruh dialektikasi inson mohiyatini dualistik qarama-qarshilikda emas, balki o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi ontologik birlik sifatida talqin etadi. Ushbu yondashuvda ruh faqat bilish jarayonining subyekti bo'lib qolmay, balki aql, nafs va axloqiy tanlovlar bilan uzviy aloqada shakllanuvchi mas'uliyat markazi sifatida namoyon bo'ladi. Insonning ruhiy kamoloti individual ichki yetilish bilangina cheklanmay, balki ijtimoiy adolat, axloqiy me'yorlar va jamiyat oldidagi mas'uliyat bilan chambarchas bog'lanadi.

Fanlararo integratsiya yondashuvi Sharq peripatetlarining ushbu boy falsafiy merosini zamonaviy “tana–ong” muammosi, psixologiya va sotsial falsafa bilan samarali muloqotga kiritish imkonini beradi. Natijada jisimiy va ruhiy jarayonlarning o'zaro ta'siri faqat nazariy masala sifatida emas, balki shaxs va jamiyat rivoji uchun muhim metodologik asos sifatida qayta talqin qilinadi. Kelgusidagi tadqiqotlar al-Forobiy va Ibn Sinoning konkret falsafiy hamda tibbiy asarlari asosida tibbiy-psixologik va axloqiy inson modelini yanada batafsil rekonstruksiya qilish, shuningdek, ushbu qarashlarning zamonaviy ijtimoiy-gumanitar fanlardagi qo'llanish imkoniyatlarini chuqurroq ochib berishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Berdikulova S. Yangi O'zbekiston jamiyatida ijtimoiy me'yorlar va ijtimoiy ong o'zgarishlari dialektikasi // Tamaddun nuri jurnali. – 2025. – DOI: 10.69691/zt5dr332.
2. Mardonov R. Intercultural dialogue based on the mutual influence of Eastern and Western philosophies of education // Scientific journal of the Fergana State University. – 2023. – DOI: 10.56292/sjfsu/vol29_iss2/a56.
3. Aisy A., Hasan S., Abadi L. Hakikat jiwa dalam harmoni akal, nafs, dan ruh: kajian pemikiran Imam Al-Ghazali // EL-FIKR: Jurnal Aqidah dan Filsafat Islam. – 2025. – DOI: 10.19109/el-fikr.v6i1.26769.
4. Sobirov X. Globallashuv sharoitida barqaror taraqqiyot konsepsiyasining ma'naviy-axloqiy asoslari // Tamaddun nuri jurnali. – 2025. – DOI: 10.69691/1rx5r646.
5. Adamson P. Philosophy in the Islamic world: A history of philosophy without any gaps. – Oxford : Oxford University Press, 2016. – 568 p.
6. Ibn Sino. Kitob ash-Shifo': an-nafs (Ruh haqidagi qism). – Qohira : Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 2005. – 412 b.
7. Boboqulova X. Farobiy va Ibn Sino ma'naviy merosida fozil jamiyat qurish tarixini o'rganish // Tamaddun Nuri jurnali. – 2025. – T. 3, № 1. – B. 120–133.